

Libby

*Бранислав Ђ. Нушић
Деветстопетнаеста
Трагедија једног народа*

*Уредник
Драгана Деспотовић*

www.talijaizdavastvo.rs

БРАНИСЛАВ Ђ. НУШИЋ

ДЕВЕТСТОПЕТНАЕСТА

Трагедија једног народа

ТАЛИЈА ИЗДАВАШТВО

НИШ, 2018

*Место трошне камене плоче,
сине,
овом књигом туге и болова
бележи ти отац гроб*

... И после дугих патњи, дугог тумарања и страдања по снежним албанским планинама, кроз које смо лутали не знајући ни пута ни стазе и које смо засејали гробовима наших драгих; изморени, изломљени, изгладнели, прозебли и оголели, почесмо из разних кланаца избијати, са разних се страна прибирати и са разних висова слазити ка обалама које сунце греје.

На тим пустим обалама проводићемо беле ноћи и црне дане, чежњиво погледајући да нам Европа добаца мрве хлеба или да се на зеленоме хоризонту појаве бродови, на којима ће се вити застава која означава спас онога што је преостало од читавог једног народа.

Са остатком своје породице, уједињене тугом за гробовима који су остали за нама, газио сам тегобне и беспутне стазе, пео се на Проклетије и Ругово, на Комове и Суторман, док нисам сагледао жудно очекиване те обале и крај њих питомо месташце Улцињ. Тамо ћемо, тамо потражити сунца, тамо одмора, тамо хлеба. Заклонито је, мирно је, далеко је од оних великих путева којима тутњи непогода — тамо ће нас можда мимоићи даље невоље.

Ту, међу добрим људима, савили смо гнездо; ту заждили ватру на огњишту, ту се први пут огрејали, ту на-

сркали сунчана зрака. Ту сам отворио ја и први лист ове књиге туге и болова и записао прве речи на њему. Веровао сам и наставићу ту, исписаћу све листове, исписаћу сву тугу своју и све болове наше. Веровао сам, јер сам мислио да смо, на хучноме и бурноме мору, нашли већ једно тихо и мирно острвце где ћемо се спокојно одати одмору и тузи, али, у тренутку кад смо се томе веровању подали, загрокташе топови отуд са Румије и митраљези са Можуре и уверише нас да нема више мирна кутка на српској земљи.

Гаси ватру, несрећниче, што ти је варљива нада ужди-ла, и пођи даље у незнано, у недогледно, у бескрајно море болова! . . .

Па ипак, хвала Улцињу! Пет дана одмора и мира, колико нам је могао дати, дуги су били као век човечји, а благи као први пролетњи дан, после толиких непреспаваних ноћи и брижних, заморних дана.

У маломе луку, који између две горице чини улцињски залив, на песковитој обали његовој, начетиле су се беле кућице новог кроја, а иза њих, у дубини кланца, којим се на Улцињ слази са Можуре, пружа се збијена гомила старих турских кућа, између којих пролази друм и око којег се прибрала чаршија. Две горице, које се узносе из мора и чине као неки оквир панорами овога питомога гнезда, разнолике су природе, као да собом означавају два доба: суморну прошлост и питому садашњост. Она с југа, иако на каменом положају, покривена је тамним зеленилом чемпресове шуме и уздиже се весело, као ведра, власима богата и раскошно искићена девојачка глава. Она са северозапада, иако у тако блиском суседству, пуста је и гола. Сам тврди камен, поникао из мора

и узнео се и испрсио камене груди, готове увек да приме тешке ударце разбеснелог мора и да им одоле. На томе камену лежи и сада пуста и мртва варош. То је старо Dulcigno, о чије су се кршеве разбијале млетачке галије; са чијих је бедема сипала киша стрела на оружане бродове који су долазили са незнатних мора и далеких страна да пљачкају и освајају питоме јадранске обале; и одакле је Зетом господарио Ђорђе Балшић, чији гроб и сад лежи међу старим зидовима овог древнога града.

Читав низ некадањих млетачких палата и турских пашаларских конака, поплочане улице и тргови, храмови и дворнице, суднице и тамнице, лагуми и канали, цистерне и пропусти, куле незнатних западњачких витеза и пространи арови осционих источњачких бегова. Све то лежи пусто и глуво; леже мртва једно крај другог два доба историје. Изгледа ти као ископана стара варош, коју је била претрпала лавина догађаја, бурних на његовим обалама као и на целом копну балканскоме. Кад ходиш пустим улицама старога Dulcigna, одјекује ти под ногама шупљина средњовековних лагума, а тај одјек прихватају пусти камени двори и у њиховим се дупљама буди јејина која преспављује дан и престрављена удара крилима о зидине.

Па ипак, није Dulcigno тако мртво. Има погдекоја душа у њему, пуши се погдегде дим кроз разлупани кров. Сиротиња улцињска, она сиротиња без крова и огњишта, увукла се овде и онде у какав кутић пустог двора, изабрала себи једну од многобројних одаја, затисла камене прозоре сеном, крпама и блатом; излепила хартију и парчад на ђубрету нађенога стакла на маломе отвору, кроз који ће јој сунце допирати, и ту проводи дане са совама и буђинама које се легу и шестаре по осталим празним просторима пустих двораца.

Прве бесане ноћи, када сам о поноћи пошао прозору да бацим поглед на узнемирано море, чије су беле пене, испреплетане са месечином, изгледале као просуто драго камење, бацио сам поглед и горе на старо Dulcigno, коме је месечина дала чар тајанствене и чаробне вароши из оних заносних, старих прича које су опчињавале наше детињство. Чаробност слике ме је занела, и безмало сваке ноћи — а тако их је мало било — што их проведох на овој питомој обали, дизао сам се о поноћи или још и доцније, у дубокој ноћи, и гледао чаробну мртву варош. Ако је месечина изостала, дебели мрак, кроз који су се нејасно оцртавале силуете напуштених двораца, давао је мртвој вароши неку мистичну драж, што ме је закивало по читаве сате за место са којег сам слику посматрао. Такве једне ноћи, када су се непрегледни редови војске морских валова ломили један за другим о снажна плећа која су носила на себи мртву варош, кроз дубоки мрак запазио сам на једном од двораца светиљку која је, као утрнула жеравица, једва продирала кроз прљаво стаклено окно улепљено хартијом.

Шта ће та светиљка у дубокој ноћи? Зар је сиротиња тако раскошна? Или се то неко богу моли, или неко светлошћу одгони страх од хуке коју таласи разносе кроз лагуме и шупље подруме мртве вароши?

Распитао сам се и чуо чудну причу, једну од оних вечних прича које се кроз сва доба понављају и у књизи и у животу; једну од оних прича које казују толико пута већ казану истину да је материно срце једнако у сва доба и у свих народа.

У једноме кутку једнога од пустих двораца старога Улциња станује и тета Стана, самохрана старица, коју су

сиротиња и самотиња пре времена преломиле. Некада, то је било пре много година, живела је она са мужем у Салчу, селу више Улциња. Ту, наред друма, у некој заћевици, убише јој Турци Крајињани мужа и она оста сама са дететом на руци. Повукла се у село и живела је ту, колико се могло и како се могло са оно нешто гроша, што јој остаде иза мужевљеве смрти, а затим сасвим оголи и осироти.

Кад се ослободи Улцињ и маче отуд турска сила, слеже она у варош, не би ли ту нашла зараде те да утоли своју беду. И помагала се, а помагали јој и добри људи. Дали јој те се сместила горе у пустој Улцињу, где и данас седи, нашли јој и мало рада, те је подржали колико да прихрани дете и да га метне на ноге. Кад из детета израсте момчић, даде га тета Стана доле, у чаршију, не би ли јој олакшао терет и бригу. Дете право, здраво и хитро као млад јелен, те тета Стана са поуздањем чека, где је оволико, још коју годину, када ће његова млада плећа понети бригу, те она одморити своје трудне кости мало. Није далеко још, и његова ће рука оснажити, његове ће се уснице огарити маљама прве младости, а његово око заменити младићским жаром израз детиње благости. Није далеко то доба, и она га већ види и види како је њен Новица снажнији но други, израслији но други, лепши но други. Бог је добар, те хоће да огреје зраком оне које је покосио мразом, на ако још Новица буде имао мало среће, зна она, зна тета Стана, на чија ће врата закуцати. Доћи ће и њено пролеће и доћи ће њено лето, доста је она зима и јесени претурила преко главе. Извући ће се и она једног дана из хладних зидина пустих и камених двораца, где је друговала са совама и јејинама, и спустиће се доле, на питоме улцињске обале, где сунце тако топло греје.

А што и не би сањала то кад, ето, Новица већ пристао, стао већ у службу рибара улцињских, те залази са њима по богатоме заливу и отискује се даље, на море, те лови и продаје рибу. И како који лов, он све већу пару одваја и доноси мајци. А срећна мајка, облије најпре пару сузом, па је тутка под суву сламу на којој спава и чува је као што се чувају капи свете воде, јер ће Новица, кад набере довољно, саградити себи чун, купити себи мреже и алате и почети сам на своју руку. А то ће бити доба које сања мајка, доба када ће он на своја млада плећа понети бригу, те она одморити своје трудне кости. Имаће тада ко и Новицу погледати и њој помоћи; није се материном погледу могло сакрити да доле, у дну Улциња, испод Бијеле горе, где се већ варош губи, иза капије једне од сиротињских кућица, вире два светла ока кад год Новица туда прође. Зна то мајка, није се њој поткрала тако драга појава која тако лепо допуњава материнске снове. Све ће бити, све што је мајка у дуге, брижне ноћи замишљала, све што је мајка и будна сањала, све што је привиђала.

А како који дан даље, све ближе и ближе тој јави коју је сан обећавао, све више расте материно срце, а ведри се бригом наборано чело. Новица већ има свој чун, своје мреже и своје алате, Новица већ није више у служби.

Свако рано јутро, док још Улцињ спи, отискује се он на своме чуну на широко море, а мајка га испраћа благословом и дуго прати погледом, док се чун не изгуби међу немирне таласиће. Затим се она враћа у одају, припаљује кандило под иконом и шапће молитве богу за срећан повратак, за богат лов и добру срећу Новичину, која се с дана на дан све више помаља, све јасније казује, као сунце кад с ране зоре расте из мора и све више се узноси. Кад Новица, с вечери, враћајући се из лова, сече чуном својим мирно огледало морско, он издалека

још догледа своју мајку на обали, она га радосним сузама дочекује, помаже му да изнесе лов и да разапне мреже, залаже га топлом вареником, пресвлачи га сувом преобуком и припаљује понова кандило, благодарећи богу што јој је молбу услишао.

Тако пролазе дани и гомила се сиротињска уштеђевина под сламом, на којој мајка спи, и гомила се нада у срцу материнском.

А једнога дана отиснуо се Новица, као и досад, на широко море и мајка га испратила благословом и пратила погледом, док му चुнић није замакао међу ситне вале несташнога мора које се у рану зору, као дете прибуђењу, играло весело. С вечери је сишла на обалу да га сачека, али је море било узнемирено као и материна душа. Неодољиви мистрал, који је долазио однекуд са далеких страна, загрлио се са злим дусима што почивају у морској дубини и бесну су игру зачели, претећи и небу и земљи. Обала је дрхтала под ударцима валова, а небо се мрчило зловољом и бесом. На далеком хоризонту буктао је румени пламен као да се небо упалило.

Мајка је чекала . . .

Ноћ је раније пала, као да је злим дусима сметала светлост дана, те зарана угасили сунце или га застрли покровом својих страсти и једа. И небо је ниско пало, а његови мрки облаци се загрлише са валима који су се све бешње узносили.

Мајка је чекала . . .

На Улцињ је пао већ дубок сан, капци се спустили на прозоре, маңдали су притисли врата а светиљке се погасиле. Све се склонило од непогоде под кров, једва отуд, далеко из махале, што допире арлук пса пред затвореним вратима. Све је заспало тешким сном.

Мајка је чекала . . .

Као на мору тако се и у њеној души подигла бесна бура, и ломила је ударцима својих валова мршави грудни кош тужне мајке. Њу су засипали таласи и квасили јој топла материнска недра, на која је жудно очекивала да притисне свог јединца; њу су засипали таласи и квасили јој брижно лице те се мешали са материнским сузама, али . . .

Она је чекала . . .

Бивало је и други пут да Новицу ухвати ноћ на мору и она га је чекала и дочекивала. Ако би време било мутно и туробно, она би на прозору своје избе палила светиљку. Тај прозор пустрога млетачкога двора гледао је далеко на море, и отуд, из даљине се догледао. Новица је знао да ту светиљку 'жеже његова мајка да му пут покаже, и управљао је чун свој ка њој, знајући да тако поуздано плови обали својој, кући својој, загрљају материном. И ноћас ће мајка да припали светиљку, јер ко зна не лута ли Новица по мутноме и бурноме мору тражећи пута.

Како је те ноћи припалила светиљку и све до беле зоре чекала сина, тако од тада, ево већ седамнаест година, старица сваку ноћ пали светиљку и чека га. Он ће доћи, он само не може да нађе пута по немирноме мору, а чим спази светиљку коју материна брига жеже, кренуће он нашим обалама, пресећи ће он кљуном свога чуна валове који му ометају пут и доспеће он, приспеће, доћи ће . . .

Седамнаест пуних година верује она у његов долазак, седамнаест пуних година храни она ту веру из онога неизмернога извора љубави која почива само у материнској души; седамнаест пуних година бди овако сваке ноћи и чека. Ветрић када би шушнуо, јејина када би лупила крилима, вал када би ударио у стену, или ма какав шушањ, који би јој допро до уха, њој би се чинило да чује

весло и она би грчевито стезала светиљку и, заклањајући је коштуњавом шаком, кроз коју је продирала румена светлост, нагињала би се на прозор и напињала очи, не би ли у далекој тами, на помраченоме обзорју, спазила ма какву црну тачкицу. Кад би је нада обманула, она би се опет враћала на своје место, остављала би жижак на прозор и настављала плести, а уморна јој глава падала на груди. Жижак је догоревао, а догоревала је и њена истрајност. И кад су обоје малаксавали, настајала би ноћ, у којој је она сањала Новицу. Сањала га је: враћа се у чуну окићеном белим ружама; чула би га у сну како пева, отуд са ширине морске, и у песми прижељкује матерински загрљај. Кад би се чун приближио обали, беле би се руже претвориле у белу пену таласића који су несташно играли под чуновим кљуном. Када је кљун дотакао обалу, он је хитро искакао и грлио брижну мајку, затим турао руку у недра и вадио отуд чаробни, драгоцен прстен, са драгим каменом, који је уловио у мрежи. Загрљени мајка и син, светлећи тамне стазе, којима се између стена и камена пење са обале у пуну и мртву варош, зраком који се из драгог камена са прстена расипа, пењу се лагано, корак по корак, своје убогоне двору, разговарајући о великим и раскошним дворовима у којима ће они од сутра живети, благодарећи богу што их је о данашњем лову тако богато обдарио.

И друге снове сањала је љубав материнска у бескрајним ноћима бдења, истрајнога надања и непоколебљиве вере. Једном тако, уснила је као бели голуб долетео на кућни праг, па гуче. Она му изнела на длан пшенице, а голуб јој стао на руку и пробира, па се затим с руке пење на раме и шири крила те се тиче образа материног и као милује га једанпут, двапут, трипут, па затим одлете мору на пучину. Други пут опет, румена девојка у бело

одевена, расплетене косе, искићене зеленим кукуреком и модрим сасама, дошла јој је пуних недара румена корала, које је набрала на дну морскоме. Певала је неку чудну песму, сличну оној коју мистрал пева кад се заигра са морским таласима, и посипала је коралима стазу од старичине куће па све доле, до обале, до онога места где је Новичин чун увек пристајао.

Сви ти снови казивали су једно и исто самохраној старици, потхрањивали су јој и даље веру, храбрили су је и даље у истрајности. Ни једнога тренутка није се она подала тузи. Где би жалила живо дете! Никада она у цркви није припалила свећу за мртве, већ само за живе. Свако вече она намешта Новичину постељу, свако вече она греје топлу варенику, кад стигне да се заложи, свако вече на његовој постељи стоји сува преобука, кад стигне, засут морским валима са којима се толико борио, да му одмах сувотом окрепи тело. Кад стигну велики божји празници, она мете кућу и спрема да буде све у реду кад он дође. Слази доле у свештеника и зајми мало бела брашна, те на уљу пржи приганице, јер он то воли. Умесиће их, испржити и неће дотаћи; оставиће их у страну где стоје већ зелене и поплеснивиле, што их је годинама месила и остављала ту.

Њена вера није њу одвојила ни од оних снова које је некад будна сањала, и које је као сунчане зраке уплitalа у срећу свога детета и своју. Њу ништа не буну што се Вукова Милица — чији поглед некада мајци није измакао — удала и децу изродила; дорасле су друге девојке, што су тада деца била, па је међу њима она нашла себи снаху. Кад су се и оне разудале, дорасле су оне које су биле одојчад кад се син од мајке одвојио, и међу њима је она нашла себи радост и одмену. За њу није постојало време, Новица за њу живи у оним годинама у којима

се растао од ње. Може се све око ње мењати, он се не мења, као што се не мења ни њена вера и нада у његов повратак.

Иако жижак њенога живота већ догорева, тули се и малаксава, онај жижак, који она сваке ноћи пали на прозору да јој сину каже пут, гори увек подједнаком светлошћу вере и наде.

— Он ће доћи! — постало је њено вјерују, прве речи њене молитве, потка њених снова, смисао њена живота, срж њене снаге, лек у болести, поткрепљење у данима брига, утеха у данима невоље.

— Он ће доћи! — биће јој последње речи на самртничкој постељи и, души јој неће се боље угодити, нити материнској љубави лепши споменик подићи, до ако се сахрани на догледу мора, како би свећица на њеноме гробу у ноћи казивала пут сину и под светлошћу те свећице могле и у ноћи читати речи исписане на крстачи: „Он ће доћи!”

Чему ли је слична ова прича? Шта је то у њој што изазива бол у мојој родитељској души; шта ли што у њој разгрће пепео у који се претвориле моје прегореле наде и тражи под њим, тамо дубоко у души, последњу жишку која догорева, покушавајући да из ње распири топао жар и пламен?

Да ли је одиста вера јача од туге, а нада снажнија од бола?

И на мојим је рукама никло јединче и ја сам га, грбећи се и посрћући под теретом живота, прехрањивао и хранио, крепио и бранио, неговао и подизао, док га нисам спустио на ноге. И ја сам имао својих нада, и ја сам имао својих снова. И ја сам свога јединца са благо-

словом испраћао и сачекивао га на обали живота, кад би се отиснуо на море. И ја сам пун наде, пун вере, очекивао срећан дан када ће мој јединац саградити свој чунић и поћи својим путем, својом стазом, секући напором младе снаге гломазне животне валове. Догледао сам и ја већ како се тај дан све више помаља, све јасније указује, као сунце кад с ране зоре расте из мора и све се више и више узноси. Очекивао сам и ја да ће доћи моје пролеће и моје лето, јер сам доста зима и доста јесени претурио преко главе. Веровао сам и ја да је бог добар те хоће да огреје зраком оне које је покосио мразом. Све сам веровао да ће бити, све што је моје очинско срце у дуге, брижне ноћи замишљало, све што сам будан сањао, све што сам привиђао.

А једнога дана отиснуо се и мој јединац на широку пучину и ја га испратио са благословом.

С вечера сишао сам на обалу да га сачекам, али је море било узнемирено као и душа моја. Неодољива бура која је долазила однекуд са далеких страна, загрљена са злим дусима моје отаџбине, зачала је бесну игру претећи и небу и земљи. Обале су наше дрхтале под ударцима валова, а небо се мрчило зловољом и бесом. На далеком хоризонту буктао је румени пламен као да се небо упалило.

Ја сам га чекао . . .

Тешка ноћ је пала на моју отаџбину, као да је злим дусима сметала светлост дана, те су и сунце угасили или га застрли покровом својих страсти и једа, како ни један једини зрачак не би допро да нас загреје. Небо је ниско пало и његови мрки облаци загрлили се са бесним валима, који су се све више узносили и све више плавили наше китњасте горе и наше питоме доље.

Ја сам га чекао . . .

На отаџбину је моју већ пала тешка невоља, кржаве су реке почеле натапати наша плодна поља, кржаве су сузе потекле из очију мајки, крравим је знаком почео да се бележи праг свачије куће. Пође народ у горе и планине да се склања испред непогоде, а у напуштеним селима зазвонише звона наопако оглашујући задњи час.

Ја сам га чекао . . .

Равна тој бесној бури, која се завитлала над мојом отаџбином, ломила се и у мојим родитељским грудима тешка бура бриге и болова. Засипали су ме крвави таласи и квасили ми топла родитељска недра, на која сам жудно очекивао да загрлим свог јединца; засипали су ме крвави таласи и мешали се са мојим родитељским сузама.

Ја сам га чекао . . .

Чекао сам га и чекаћу га још! Чекаћу га све док се са мојим животом не угаси и светиљка коју сам уждио у души својој. Он ће доћи, он само не може да нађе пута по узбурканоме мору али чим спази светиљку коју родитељска вера жеже, кренуће он нашим обалама, пресећи ће он кљуном чуна свога валове који му ометају пут и доспеће, приспеће, доћи ће . . .

Сањао сам и сањам увек још како плови његов чунић окићен белим ружама; сањам како му блиста у недрима чаробном светлошћу драги камен, који је он из мора крви изнео; сањам белог голуба који ми слази на длан и узлази на раме и сањам девојку у бело одевену, расплетене косе, искићене зеленим кукуреком и модрим сасама, пуних недара румена корала, којима посипа стазе којима ће он доћи.

Он ће доћи, он је жив, он није погинуо! Он је младост, а младост не умире, јер из чега би никао живот нов? Младост је било, мишић, осећање, мисао свога доба; она мисао која је за велико дело ослобођења понела читаве

планине страдања и пролила мора крви, све од орашачкога састанка па до ових крвавих дана. Младост је она мисао која се не угиба под теретом страдања, која се не гаси у мраку силе, која не ишчезава под ударима насиља; она мисао која не умире, која увек живи, која надживљава све што је трошно, све што је малодушно, све што је кратковремено; она мисао која, бачена и у гроб, разбија песницом гробну плочу и васкрсава. Мисао је то што гине на нашим бојним пољима за слободу; мисао је то што топлом крвљу роси наша поља и наше горе.

Ту мисао нисмо кадри понети ми, изнемогли животом, профанисани обзирима, омлитавели малодушношћу. Младост, младост неоскрнављена, чиста и невина, поносна и усправљена — њен је израз, њен је синоним. И зато је младост вечита, као што је и мисао вечита, и зато младост не умире, као што ни мисао не умире, и зато ти ниси умро, ти живиш, ти ћеш доћи! . . .

Зато се у мојој души и не гаси светиљка, већ је ужижем и даље, ужижем је и дан и ноћ вером и надом, и чекам те, јер ти ћеш доћи!

Ја те чекам . . . ти ћеш доћи!